

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2019, 23 (3): 1349-1369

**İlahiyat Fakültesi Kadın Öğrencilerinin Din ve Toplumsal Cinsiyet
Anlayışları (Dicle Üniversitesi Örneği)**

*The Understandings of Religion And Gender of Female Students of Teology Faculty
(Case of Dicle University)*

Abdussamet Kaya

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Dicle University, Faculty of Theology, Dep. of The Sociology of Religion
Diyarbakır, Turkey
abdusamet.kaya@dicle.edu.tr
orcid.org/0000-0003-1277-2713

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 11 September / Eylül 2019

Accepted / Kabul Tarihi: 24 November / Kasım 2019

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2019

Pub Date Season / Yayın Sezonu: Aralık / December

Volume / Cilt: 23 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1349-1369

Cite as / Atıf: Kaya, Abdussamet. "The Understandings of Religion And Gender of Female Students of Teology Faculty (Case of Dicle University) [İlahiyat Fakültesi Kadın Öğrencilerinin Din ve Toplumsal Cinsiyet Anlayışları (Dicle Üniversitesi Örneği)]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/3 (December 2019): 1349-1369.

<https://doi.org/10.18505/cuid.618349>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: The issue of gender is one of the important indicators for understanding religious interpretations at the individual and social levels. One of the responsible institutions in shaping the gender approach in Turkey are the Faculty of Theologies. The majority of the students who are studying in theology faculties and who will take part in the religious services of the society after completing their education are women. It is clear that the religion and gender understanding of female students of theology faculties will have various levels of influence on the religious and social life of women and men in society, now and in the future. This article, which is studied with a qualitative research method, focuses on the religious and gender understanding of female students of theology faculty. The most basic conclusion reached in this article; the female students of the faculty of theology do not have a homogeneous understanding of religion and gender, they have traditional and modern approaches together. The students are mentally inconsistent and indecisive about many issues related to gender.

Summary: Gender perceptions are One of the areas that have changed rapidly with the modernization processes. The issues concerning gender and religion recently have become a matter which is the subject of intense debate in Turkey. Theology faculties also take part as a party to the debates and tensions about gender and religion. This study focuses on the gender and religious understanding of the female students of the Faculty of Theology and to examine the intellectual and material factors that nurture them. The scope of the study was limited to Dicle University Theology Faculty female students. The data of the study was obtained by the qualitative research method.

In this article, which takes the religion and gender understanding of female students of Theology Faculty as the main problem; the ontological value of women, the authority of men over women, the paid work and management of women in the public, the change of the Shari'ah provisions on gender with social change, the beating of women and the themes formed in this context are examined.

The religious and social status of women in Muslim societies was not shaped by the Qur'an or practices of the Prophet, but by the discourse created by hadith narrations and the influence of economic and political conditions. The development of this discourse was also influenced by the image of the 'seductive' Eve and the patriarchal culture of Mesopotamia, which were inherited from the Jewish and Christian tradition.

Women's social position within the traditional society structure was legitimized by religious traditions, some of which date back to pre-Islamic times, and by the contribution of the rising jurisprudence and ascetic movements in the historical process and has resisted change for centuries.

Nearly all of the female students of the Faculty of theology consider that there is no difference between men and women ontologically in the context of the value that Allah gives to both sexes. According to them, the physical and emotional naivety of women cannot be interpreted as the ontological worthlessness of women or as their lack of intellect and religion.

About half of female students think the final decision in the family should not always be in the male. According to them The Prophet's practices on this subject are a very important example. In some cases, he consulted his wives and followed their suggestions. Therefore, narrations that trivialize the thoughts and demands of women in the family have cultural and not religious influences.

All female students think that women can work outside the home on a paid basis. Moreover, according to the vast majority of female students, women can be managers in the public sector. The students who are in this view think that the narrations stating that the woman cannot be a manager in the public can be ignored for reasonable reasons. About one-third of female students think that the Shari'a provisions in Islamic law regarding women and family may be able to changed with new jurisprudence, while one-third think that some of them may be able

to changed with the change of social conditions. Another view shared by nearly a third of students is that Sharia provisions on gender will not be changed over time. Nearly two-thirds of the female students in the research sample do not approve of beating women under any circumstances. A third of female students think that a woman can be beaten if she disobeys her husband. Some of them are confused about how to interpret the verse about the beating of women.

It is unthinkable that the Faculties of Theology, which cannot be an actor of religious social change, stay away from the wind of change of a rapidly modernizing society. The rapid flow of time of change on the one hand, and the absence of a tradition or strategy of the Faculties of Theology on the other, resulted in the Faculties of Theology becoming the object of social change in many contexts. This situation made the Faculty of Theology's understanding of religion hybrid, fragmented and unstable between traditional and modern approaches and quite open to the effect of political conjuncture. In this context, although the understanding of gender in theological faculties is not at the same level in all, it can be said that traditional understandings are in the form of a softened form in favor of modernity.

The students of the Faculty of Theology at Dicle University are mostly grown up in the Eastern and Southeastern Anatolia regions and are generally members of the lower-middle societies. In most of the female students who come from a social structure where the social status of women is quite low and girls are regarded as worthless compared to boys, an awareness be formed about the social position of women during the education of the Faculty of Theology. Through the study of the Faculty of theology, female students realize that religion is not responsible for the otherized position of women, but for religionized traditions.

Two main factors determining the gender understanding of women students of the Faculty of theology can be mentioned. These can be roughly categorized as the main sources of religion and their interpretation by denominations, as well as the socio-cultural habitats of the students and their individual experiences. On the subject of gender, there is a tension between verse, Hadith and their interpretations made by sects and the values and norms of modernity internalized by female students. At Dicle University Faculty of Theology, it is not possible to talk about a learning system and intellectual accumulation that would allow to overcome this tension. This causes mental and emotional bifurcation in female students and leads them to become caught up in a vortex between religious and social reality on many issues. An important consequence of this is the lack of updated religious norms to guide them in many issues that have emerged as an alternative to religious beliefs and practices in the context of gender and have become established values and have common practices in modern life, and have led them to modern secular tendencies and this leads to an internal secularization. The lack of updated religious norms to guide female students in many subjects that are widely practiced in Modern life leads them to modern secular tendencies, which lead to an insider secularization. The fact that female students are mostly traditional in discourse but modern in action on gender and religion makes this situation testable.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Gender, Faculty of Theology, Female Students.

İlahiyat Fakültesi Kadın Öğrencilerinin Din ve Toplumsal Cinsiyet Anlayışları (Dicle Üniversitesi Örneği)

Öz: Modernleşmekte olan birçok Müslüman toplumda olduğu gibi, Türkiye'de de toplumsal cinsiyet meselesi önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Toplumsal cinsiyet meselesi, bireysel ve toplumsal düzeyde din yorumlarının anlaşılmasını sağlayan önemli göstergelerden biridir. Türkiye'de toplumsal cinsiyet anlayışının şekillenmesinde etkili olan kurumlardan biri de İlahiyat Fakülteleridir. İlahiyat fakültelerinde okumakta olan ve eğitimini tamamladıktan sonra toplumun dini hizmetlerinin yürütülmesinde görev alacak öğrencilerin önemli bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Birer dini otorite olarak İlahiyat Fakültesi kadın öğren-

1352 | Abdussamet Kaya. İlahiyat Fakültesi Kadın Öğrencilerinin Din ve Toplumsal ...

cilerinin din ve toplumsal cinsiyet anlayışlarının şimdi ve gelecekte, toplumdaki diğer kadınların ve dolayısıyla erkeklerin dini ve toplumsal hayatı üzerinde çeşitli düzeylerde etkide bulunacağı açıktır. Nitel bir araştırma yöntemi ile çalışılan bu makale, İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin din ve toplumsal cinsiyet anlayışlarını problem edinmektedir. Makalede ulaşılan en temel sonuç; İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin, din ve toplumsal cinsiyet konusunda homojen bir anlayışa sahip olmadıkları, geleneksel ve modern anlayışları bir arada bulundurabildikleridir. Öğrenciler toplumsal cinsiyet ile ilgili birçok konuda zihinsel çelişki ve kararsızlık içindedirler.

Özet: Modernleşme süreçleri ile birlikte hızla değişime uğrayan alanlardan biri de toplumsal cinsiyet anlayışları olmuştur. Toplumsal cinsiyet ve din meselesi son dönemlerde özellikle Türkiye’de yoğun tartışmalara konu olan bir mesele haline gelmiştir. İlahiyat fakülteleri de, toplumsal cinsiyet ve din konusundaki tartışma ve gerilimlerde bir şekilde taraf olarak yer almaktadırlar. Bu çalışma, söz konusu tartışmalar ekseninde, İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin toplumsal cinsiyet ve din anlayışlarını ve bu anlayışları besleyen düşünsel ve maddi faktörlerin irdelenmesini konu almaktadır. Araştırmanın kapsamı, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kadın öğrencileri ile sınırlıdır. Araştırmanın verileri nitel araştırma yöntemi ile elde edilmiştir.

İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin din ve toplumsal cinsiyet anlayışını temel problem olarak alan bu makalede; Kadının ontolojik değeri, erkeklerin kadınlar üzerindeki otoritesi, kadının ücretli çalışması ve kamuda yöneticiliği, toplumsal değişme ile birlikte toplumsal cinsiyete dair şer’i hükümlerin değişimi, kadının dövülmesi ve bu bağlamda oluşan temalar incelenmiştir.

Müslüman toplumlarda kadının dini ve sosyal statüsü Kur’an veya Hz. Peygamberin pratiklerinden ziyade, hadis rivayetlerinin oluşturduğu söylem ve iktisadi ve siyasi koşulların etkisi ile şekillenmiştir. Bu söylemin gelişmesinde Yahudi ve Hıristiyan geleneğinden tevarüs edilen ‘ayartıcı’ Havva imgesinin ve Mezopotamya ataerkil kültürünün de etkisi olmuştur. Geleneksel toplum yapısı içinde kadının sosyal konumu, önemli bir kısmı İslam öncesi dönemlere dayanan dinselleştirilmiş gelenekler ve tarihsel süreçte gittikçe yükselen fikhî ve zühfî hareketlerin de katkısıyla meşrulaştırılmış ve yüzyıllarca değişime direnç göstermiştir.

İlahiyat fakültesi kadın öğrencilerinin tamamına yakını, Allah’ın her iki cinse verdiği değer bağlamında ontolojik olarak kadın ile erkek arasında herhangi bir farklılığın olmadığını düşünmektedir. Onlara göre kadınların fiziksel ve duygusal naifliği, kadınların ontolojik değersizliğine veya onların aklen ve dinen eksik oldukları şeklinde yorumlanamaz.

Kadın öğrencilerin yaklaşık yarısı, ailede son kararın her zaman erkekte olmaması gerektiğini düşünmektedir. Onlara göre Hz. Peygamberin bu konudaki uygulamaları çok önemli bir örnektir. O, bazı durumlarda hanımlarına danışmış ve onların önerilerine uymuştur. Dolayısıyla, aile içinde kadının düşünce ve taleplerini önemsizleştiren rivayetler dini değil kültürel etkiler taşımaktadırlar.

Kadın öğrencilerin tamamı, kadının ev dışında ücretli olarak çalışabileceğini düşünmektedir. Ayrıca kadın öğrencilerin büyük çoğunluğuna göre kadın kamuda yönetici olabilir. Bu düşüncede olan öğrenciler kadının kamuda yönetici olamayacağını ifade eden rivayetlerin makul gerekçelerle göz ardı edilebileceğini düşünmektedirler. Kadın öğrencilerin yaklaşık üçte biri, toplumsal şartların değişmesi ile İslam hukukunda yer alan, kadın ve aile hakkındaki şer’î hükümlerin yeni içtihatlar ile değişebileceğini, üçte biri ise bunların bir kısmının değişebileceğini düşünmektedir. Bu konuda öğrencilerin yaklaşık üçte birinin paylaştığı bir diğer görüş ise; toplumsal cinsiyet konusundaki şeriat hükümlerinin, zamanla değişmeyeceği şeklindedir. Araştırma örneğinde yer alan kadın öğrencilerin üçte ikisine yakın bir kesimi, kadınların hiçbir koşulda dövülmesini tasvip etmemektedir. Kadın öğrencilerin üçte birlik bir kesimi kadının, kocasına itaatsizlik etmesi halinde dövülebileceğini düşünmektedir. Kadın öğrencilerden bazıları ise kadının dövülmesi ile ilgili ayetin nasıl yorumlanması gerektiği konusunda zihin karışıklığı yaşamaktadırlar.

Dinî toplumsal değişimin bir aktörü olamayan İlahiyat Fakültelerinin, hızla modernleşen toplumun değişim rüzgârından uzak kalması düşünülemez. Bir taraftan değişim zamanının hızlı akışı, diğer taraftan İlahiyat Fakültelerinin bir değişim geleneği veya stratejisinin olmayışı, İlahiyat Fakültelerinin, birçok bağlamda toplumsal değişimin nesnesi haline gelmelerini netice vermiştir. Bu durum kendi değişim geleneğini oluşturamayan İlahiyat Fakültelerinin din anlayışını, geleneksel ve modern anlayışlar arasında melez, parçalı, politik konjonktürün etkisine oldukça açık ve haliyle kararsız bir hale getirmiştir. Bu bağlamda İlahiyat Fakültelerinde toplumsal cinsiyet anlayışı, tamamında aynı düzeyde olmamakla birlikte genelde, geleneksel anlayışların modernite lehine yumuşatılmış bir formu şeklinde olduğu söylenebilir.

Dicle üniversitesi İlahiyat Fakültesinin öğrencileri çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyümüş ve genel olarak alt-orta toplumsal kesime mensup kimselerden oluşmaktadır. Kadının toplumsal statüsünün oldukça düşük olduğu, kız çocuklarının erkeklere oranla değersiz kabul edildiği bir toplumsal yapıdan gelen kadın öğrencilerin çoğunda, İlahiyat Fakültesi öğrenimi sürecinde, kadının toplumsal konumu konusunda bir farkındalık oluşmaktadır. İlahiyat fakültesi öğrenimi ile kadın öğrenciler, kadının ötekileştirilmiş konumundan dinin değil, dinselleştirilmiş geleneklerin sorumlu olduğunun farkına varmaktadırlar.

İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin toplumsal cinsiyet anlayışlarını belirleyen iki temel faktörden söz edilebilir. Bunlar kabaca; dinin temel kaynakları ve bunların mezhepler tarafından yorumlanma biçimleri ile öğrencilerin sosyo-kültürel habitatları ve onların bireysel yaşamışlıkları olarak kategorize edilebilir. Toplumsal cinsiyet konusunda, ayet, hadis ve bunların mezhepler tarafından yapılan yorumları ile modernitenin, kadın öğrenciler tarafından içselleştirilmiş değer ve normları arasında bir gerilim söz konusudur. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde de henüz bu gerilimi aşmaya imkân verecek bir öğrenim sistemi ve düşünsel birikimden söz etmek mümkün değildir. Bu durum kadın öğrencilerde zihinsel ve duygusal bir çatallanmaya neden olmakta ve öğrencilerin birçok konuda dini hükümler ile toplumsal gerçeklik arasında bir sıkışmışlık girdabına kapılmalarına yol açmaktadır. Bunun önemli bir sonucu da, toplumsal cinsiyet bağlamında, dini inanç ve pratiklere alternatif olarak ortaya çıkmış ve artık yerleşik birer değer haline gelmiş ve Modern hayatta yaygın pratikleri bulunan birçok konuda kadın öğrencilerin, kendilerine rehberlik edecek güncellenmiş dini normlardan yoksun kalmaları, onları modern seküler eğilimlere sevk etmekte bu da beraberinde bir içeriden sekülerleşmeyi getirmektedir. Kadın öğrencilerin toplumsal cinsiyet ve din konusunda çoğunlukla, söylemde geleneksel ama eylemde modern olmaları bahsedilen durumu test edilebilir kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din, Toplumsal Cinsiyet, İlahiyat Fakültesi, Kadın Öğrenciler.

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet; toplumda kadın ve erkeğe dair kültürel olarak üretilmiş statülere ve bu statülere bağlı olarak belirlenmiş roller dizisine işaret eder. Tarihsel olarak kadının toplumsal konumu bağlamında toplumsal cinsiyet meselesine hiçbir gelenek ilgisiz kalamamıştır.¹ Toplumsal cinsiyet anlayışı, özünde toplumsal alandaki hiyerarşik ilişkileri ve bunlarla şekillenen toplumsal organizasyonun biçimlenişini, kısaca toplumun yapı ve işleyişinin analitik olarak anlaşılması konusunda kritik ipuçları vermesi açısından oldukça önemli bir araştırma alanıdır.

Kültürün maddi unsurlarındaki hızlı değişimlerin, kültürün manevi alanlarındaki izdüşümleri, beraberinde çeşitli zihniyet değişimlerini, muhafazakâr tutumları ve bunlar arasındaki gerilimleri de getirmektedir. Bu gerilimlere neden olan konulardan biri de kadının toplumdaki yeri ve rollerine ilişkin anlayışlardır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet konusunda,

¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, 2. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 55.

kadını erkeğe tabi bir konuma yerleştiren ve toplumsal etkinliklerini de ev içi hizmetlerle sınırlayan anlayışlardan, kadını özerk bir birey olarak kabul eden ve kadının bütün toplumsal alanlarda rol almasını salık veren yaklaşımlara kadar oldukça geniş bir düşünsel yelpaze ortaya çıkmıştır.

İlahiyat fakülteleri de, toplumsal cinsiyet ve din konusundaki tartışma ve gerilimlerde bir şekilde taraf olarak yer almaktadırlar. Bu çalışma, söz konusu tartışmalar ekseninde, İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin toplumsal cinsiyet ve din anlayışlarını ve bu anlayışları besleyen düşünsel ve maddi faktörlerin irdelenmesini konu almaktadır.

Modernleşme süreçleri ile birlikte hızla değişime uğrayan alanlardan biri de toplumsal cinsiyet algısı, anlayışı ve gerçeklikleridir.² Toplumsal cinsiyet ve din meselesi son dönemlerde özellikle Türkiye’de yoğun tartışmalara konu olan bir gündem meselesi haline gelmiştir. Akademik düzeyde sadece Din Sosyolojisi bilim dalında lisansüstü seviyesinde, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve din ilişkisini tartışan yaklaşık yüz elli tez ve bir makale kapsamında yer verilmesi mümkün olmayan çok sayıda yayın bulunmaktadır. Ancak spesifik olarak bu makalenin konu edindiği problemi tartışan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma söz konusu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

1. YÖNTEM

Bu makalenin verileri, nitel araştırma teknikleri ile elde edilmiştir. Zira bireylerin din ve toplumsal cinsiyet anlayışlarının esaslı bir kavranışı, ancak araştırmaya konu olan kimse-ler açısından bir zihniyet çözümlemesi ile mümkün olabileceği düşünülmüştür. Bu da nitel bir araştırma yönteminin kullanılmasını gerektirir. Verilerin üretilmesinde mülakat ve odak grup görüşmesi başta olmak üzere çeşitli nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler Eylül 2018 ile Ocak 2019 tarihleri arasında derlenmiştir. İlahiyat fakültesinin, toplumsal cinsiyet ve din konusunda kadın öğrencilerde meydana getirdiği zihniyet dönüşümünün en tipik şekilde ancak son sınıf öğrencilerinde tespit edilebileceği kabulü ile araştırmanın örnekleme, söz konusu öğrencilerden seçilmiştir. Tesadüfi örneklem seçiminin kullanıldığı araştırmada 23 katılımcı ile görüşmeler yapılmış, görüşmeler kayıt cihazıyla kaydedilmiş daha sonra bilgisayar ortamında çözümlenerek kodlanmıştır. Verilerin total incelenmesi ile, makalenin her bir problem sorusu ile ilgili derlenen veriler temalaştırılmış, analiz ve değerlendirilmeler bu temalar çerçevesinde yapılmıştır. Odak grup görüşmesi ise yedi kadın öğrenciden oluşan bir grup ile ve yaklaşık iki saat süreli bir periyotta gerçekleştirilmiş, bu görüşme de kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Odak grup görüşmesinde, özellikle görüşme esnasında oluşan otorite ilişkilerinin, söylemlerin ve söz dışı davranışların tespitine öncelik verilmiştir.

Araştırma örnekleminde yer alan kadın öğrencilerin 5’i dışındakilerin tamamı Doğu ve Güneydoğudaki illerde yaşamakta, bunlardan 5’i köyde, 5’i ilçe merkezinde diğerleri ise şehirde büyümüşlerdir. Bu kadın öğrencilerin yaş ortalaması 25 olup, 2’si evlidir. 2’si yüksek, 1’i alt, 20’si ise orta gelir grubuna dâhil olan ailelere mensupturlar. Söz konusu kadın öğrencilerin 11’i İmam Hatip Lisesi, 8’i düz lise, 4’ü ise açık lise mezunudur. Bunlardan 19 öğrenci kendi isteği ile İlahiyat Fakültesinde okumayı tercih etmiş, 4’ü ise ailesinin tercihi sonucunda İlahiyat Fakültesine kayıt yaptırmıştır. Kendi isteği ile İlahiyat Fakültesini tercih eden kadın öğrencilerden 2’si (bu yönde bir soru sorulmamasına rağmen) İlahiyat Fakültesinde okumuş olmaktan pişmanlık duyduklarını ifade etmişlerdir. Odak grup görüşmesine katılan öğrencilerin ise kişisel bilgilerine dair veriler alınmamıştır. Çalışmada kadın öğrencilerden doğrudan yapılan alıntılarda isimler kısaltılmış, soyadları ise değiştirilerek verilmiştir.

Bu çalışma birkaç açıdan bazı sınırlılıkları da içermektedir. Öncelikle, yukarıda belirtilen nedenden dolayı makul olarak gerekçelendirilebilse de, örneklemin İlahiyat Fakültesi

² Kemal Sayar, *Yavaşla*, 9. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 143-147, 163.; Cihan Tuğal, *Pasif Devrim – İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, 3. Baskı (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 212, 216 vd.

son sınıf öğrencileri ile sınırlandırılmış olması, araştırmanın örnekleminin, araştırma evrenini temsil kabiliyeti açısından bir sınırlılığı ifade etmektedir. Öte yandan makro bir perspektif ile ele alınan araştırma probleminin alt boyutları ve bu boyutlar bağlamında ortaya çıkan temaların fazla oluşundan dolayı, verilerin bağımsız değişkenler ekseninde yeterince irdelenmemiş olması da araştırmanın bir diğer sınırlılığı olarak ifade edilmelidir.

2. İLAHİYAT FAKÜLTESİ KADIN ÖĞRENCİLERİNİN DİN VE TOPLUMSAL CİNSİYET ANLAYIŞLARI

İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin din ve toplumsal cinsiyet anlayışını temel problem olarak alan bu makalede araştırma konusu; Kadının ontolojik değeri, erkeklerin kadınlar üzerindeki kavramlığı, kadının ücretli çalışması ve kamuda yöneticiliği, toplumsal değişme ile birlikte toplumsal cinsiyete dair ser'i hükümlerin değişimi, kadının dövülmesi alt başlıkları ve bu bağlamda oluşan temalar çerçevesinde incelenmiştir.

2.1. Kadının Ontolojik Değerine ve Kadının Aklen ve Dinen Eksik Olduğu Düşüncesine Yaklaşımlar

Müslüman toplumlarda kadının dini ve sosyal statüsü Kur'an'da yer alan buyruklar³ veya Hz. Peygamberin pratiklerinden⁴ ziyade, hadis rivayetlerinin oluşturduğu söylem⁵ ve iktisadi ve siyasi koşulların etkisi ile şekillenmiştir.⁶ Bu söylemin gelişmesinde Yahudi ve Hıristiyan geleneğinden tevarüs edilen 'ayartıcı' Havva imgesinin ve Mezopotamya ataerki kültürünün de etkisi olmuştur.⁷ Geleneksel toplum yapısı içinde kadının sosyal konumu, önemli bir kısmı İslam öncesi dönemlere dayanan dinselleştirilmiş gelenekler⁸ ve tarihsel süreçte gittikçe yükselen fikhî ve zühfî hareketlerin de katkısıyla⁹ meşrulaştırılmış ve yüzyıllarca değişime direnç göstermiştir. Bununla birlikte tasavvufta, zaman zaman zahir ulemasının anlayışlarının etkisinde kalarak, kadına dair olumsuz bir tutum takınan bazı mutasavvıfların¹⁰ dışında, genel olarak kadına olumlu ve önemli bir rol biçilmiştir.¹¹ İslam felsefi düşüncesinde

³ Seyyid Halil Halîyân, *Kur'an'da Kadının Görüntüsü* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 94.; Seyyid Muhammed Reşit Rıza, *İslam'da Kadının Hukuku* (Malatya: Nida Yayınları, 2008), 17.; Kur'an'da, aynı nefsin iki parçası olan erkek ve kadın, Allah'ın insanı şerefli kılması ve bu şerefe erkek kadar kadının da payının bulunması nedeniyle, erkek ve kadın sevap ve mükâfatta, mülk edinme ve mirasta ve bağımsız bir medeni kişiliğe sahip olmada eşit sayılmıştır. Bk. Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1991), 2: 485.

⁴ Bk. Rıza Savaş, *Hız. Muhammed (sav) Devrinde Kadın*, 3. Baskı (İstanbul: Ravza Yayınevi, ts.).

⁵ Bk. İbrahim Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 2. Baskı (İstanbul: Düşün Yayınları, 2011).; Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* (Ankara: Kitabiyat, 2000).; Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 25.

⁶ Neval El Saadavi, *Havva'nın Örtülü Yüzü* (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1991), 59-60.

⁷ Fatmagül Berktaş, *Tektanlı Dinler Karşısında Kadın*, 3. Baskı (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 80 vd.; Hüseyin Hatemi, *Kadının Çıkış Yolu- İlahi Hikmet'de Kadın* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990).; Mehmet Okuyan, "Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2007): 93-125.

⁸ Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 151.; Riaz Hassan, *Müslüman Zihinler* (İstanbul: Doğan Kitap, 2010), 191.

⁹ Annemarie Schimmel, *Ruhum Kadındır*, 3. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 29.

¹⁰ Süleyman Uludağ, *Sufi Gözüyle Kadın*, 3. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 12.

¹¹ Annemarie Schimmel, *Ruhum Kadındır*, 37.; Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, 55-64.; Kadınların, tasavvufun kadına yönelik bu tutumunu kullanarak patriarkiyi aşma deneyimlerini yaşadıkları da ifade edilmiştir. Bk. Fatima Mernissi, *Kadınların İsyanı ve İslâmî Hafıza*, 2. Baskı (Ankara: Epos Yayınları, 2004), 48.

1356 | Abdussamet Kaya. İlahiyat Fakültesi Kadın Öğrencilerinin Din ve Toplumsal ...

de kadına yönelik homojen bir anlayış söz konusu olmamıştır. Antik Yunan düşüncesinin te-siriyle kadını eksik bir varlık olarak gören anlayışların yanında, kadını birçok yönüyle erkekle eşit ve hatta bazı yönleri ile ondan üstün olarak gören anlayışlar da olmuştur.¹²

Geleneksel ve modern din anlayışlarının dini ve sosyal konulardaki tavır alışlarında kadın merkezi bir konumda yer almaktadır. Dolayısıyla kadına yönelik algılar din anlayışının şekillenmesinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Kadının ontolojik değeri konusundaki anlayışla-rının anlaşılması için kadın öğrencilere; *İslam'a göre kadın ve erkek eşit değerde midirler? Kadının dinen ve aklen eksik olduğu şeklindeki düşüncelere nasıl yaklaşıyorsunuz?* şeklinde sorular sorulmuştur. Bu bağlamda kadın öğrencilerin tamamına yakını, Allah'ın her iki cins-e verdiği değer bağlamında ontolojik olarak kadın ile erkek arasında herhangi bir farklılığın olmadığını, kul olarak da Allah karşısında aynı konumda olduklarını düşünmektedirler. On-lara göre kadının fiziksel ve duygusal naifliği, onun ontolojik değersizliğine veya aklen ve di-nen eksik olduğuna yorulamaz. Bu anlayıştaki kadın öğrencilerden biri bu bağlamdaki düşün-celerini şu ifadelerle paylaşmaktadır;

“Sorumluluk itibarıyla kadın ile erkek eşittirler ama fiziksel olarak eşit değildiler, psi-kolojik olarak da eşit değildiler. Kadın daha naiftir, bu eksik oldukları anlamına gelmiyor... Kadının dinen ve aklen eksik olduğunu ifade eden rivayetleri çok sahil bulmuyorum o eksiklik daha ziyade fiziksel olarak veya duygusal olarak söylenebilir, bizim kaldıramayacağımız şeyler olabilir, o eksikliği öyle yorumlayabiliriz. Bu, akılla alakalı bir şey değildir. Çünkü aklın ilkeleri herkeste aynıdır, kadında da aynı erkekte de aynı. Yani kısaca kadının aklen ve dinen eksik olduğu rivayetleri bana çok makul gelmiyor.” (K1, Kişisel Görüşme, 22 Mart 2018)

Kadının ontolojik olarak erkekten aşağı bir konumda ve hem aklen hem de dinen er-kekten dezavantajlı durumda olduğu düşüncelerini red eden kadın öğrencilerin bir kısmı, ka-dının çeşitli bakımlardan eksikliğine işaret eden rivayetlerin sıhhatini kabul etmemekte, ba-zıları ise söz konusu rivayetlerin tarihsel şartlar gözetilerek ve bağlamları ile ilişkilendirilerek tevil edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bunlar, İlahiyat Fakültesi öğrenim süreçlerinde, kadın konusundaki hadis rivayetleri ile pratik hayatın gerçekliklerinin oluşturduğu algı, an-layış ve pratiklerin öğrencilerde çok boyutlu zihinsel çelişkilerin ortaya çıkmasına neden ol-duğunu göstermektedir.¹³ Kadın öğrenciler, olumsuz bir kadını algısını yansıtan rivayetlerin bazı derslerde özellikle gündeme geldiğini ve başta medrese kökenli olanlar olmak üzere, ge-lenekçi anlayıştaki akademisyenlerin kadın konusundaki rivayetleri birincil anlamları ile ve kesin yargılarla savunmalarının bazı öğrencilerde tepkisel davranışlara yol açtığını, olumsuz kadın algısını besleyen rivayet ve yaklaşımlara eleştirel yaklaşan öğrencilerin ise dışlandığını ve onların, modernist olarak nitelenen hocaların etkisinde kalmakla itham edildiklerini ifade etmektedirler.

Kadın öğrencilerden biri ise kadının duygusal yapısının, onun aklen eksik olduğu şek-linde yorumlanabileceğini ancak adetli iken bazı ibadetleri yerine getirmeme veya cihada ka-tılmama gibi, kadının dinen eksik olmasının gerekçeleri olarak sayılan nedenlerin, makul ol-madığını düşünmektedir.

Kadın öğrencilerden ikisi, kul olarak cinsiyetler arasında bir farklılık olmadığını ancak kadınların, hadis rivayetlerinde belirtilen gerekçelerle, aklen ve dinen eksik olduklarını dü-şünmektedir. Bu anlayış, kadınları Allah karşısında kul olarak erkeklerle eşit kabul eden fakat fitri/doğal yapılarına bağlı olarak kadınların ve erkeklerin toplumsal hayatta eşit olmadıkla-rını savunan geleneksel anlayışlarla¹⁴ paralellik göstermektedir.

¹² İbn-i Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri-Faslu'l-Makâl el-Keşf'an Minhaci'l Edille*, 4. Baskı (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 40.

¹³ Kadın konusundaki, geleneksel ve modern anlayışlar arasındaki tereddüt ve zihin karışıklığının, modern İslam dünyasındaki zihinsel çatallanma alanlarının başında geldiği söylenebilir. Bk. Fatima Mer-nissi, *Kadınların İsyanı ve İslâmî Hafıza*, 117.

¹⁴ Inger Furseth, Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş* (Ankara: Birleşit Yayınevi, 2011), 315.

İlahiyat fakültelerinde din bağlamında kadının toplumsal statüsüne ilişkin tutum ve anlayışların önemli bir belirleyici faktörü İslam hukukundaki, mezheplerin konu ile ilgili geleneksel yorumlarıdır. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneğindeki gibi; özellikle İslam hukuku ders hocalarının, söz konusu anlayışları muhafazakâr bir yaklaşımla, birer dini norm olarak, öğrencilere aktarmaları ve eleştirel toplumsal cinsiyet anlayışlarına karşı ortaya koydukları tepkiler,¹⁵ geleneksel din anlayışını benimsemiş öğrencilerin toplumsal cinsiyet anlayışlarını pekiştirmektedir. Buna karşın, söz konusu anlayışlar ile modern toplumsal gerçeklikler arasındaki mesafeyi kapatmaya çalışan diğer bazı öğrenciler ise, naslar ve mezheplerin toplumsal cinsiyet konusundaki yorumları ile modern toplumsal yapı ve işleyiş arasında zihinsel ve duygusal bir çelişki içine düşmektedirler. Bu temel anlayışlar arasındaki gerilimler, bazı öğrencilerde geleneksel toplumsal cinsiyet yaklaşımlarına ve hatta geleneksel din anlayışına karşı topyekûn tepkisel anlayışların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

2.2. Erkeklerin Kadınlar Üzerinde Kavramlılığı Konusundaki Yaklaşımlar

Toplumsal cinsiyet ve din bağlamında kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik ilişki, geleneksel ve özellikle modern İslam düşüncesinin temel tartışma konularından biri olmuştur. Geleneksel din anlayışında erkeklerin doğuştan kadınlardan bir derece üstün ve onların yöneticileri olduğu, hatta ahirette de böyle olacağı kabul edilir.¹⁶ Bu konu modern dönemde İslam dinine yöneltilen eleştirilerde ağırlıklı bir konumda yer almış, söz konusu eleştiriler karşısında Müslümanlar farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.¹⁷ Bu bağlamda çağdaş İslam düşüncesindeki her bir fikri eğilimin kendisini kadın konusundaki söylemi üzerinden konumlandığını söylemek mümkündür.

Esasen numen (vahyedilmiş) İslam'da kadın ve erkek, insan olarak yahut etik, ahlaki ve insani mükellefiyetlerin yüklenicisi olarak eşittirler ama Avrupa'da genel olarak anlaşılan, aile ve toplum içinde görevlerin aynileştirilmesi bağlamındaki bir eşitlik söz konusu değildir.¹⁸

Bu araştırmanın temel probleminin alt boyutlarından biri de İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik ilişkiler bağlamındaki kavramlılık konusudur. Geleneksel anlayışta erkeklerin kadınlar üzerinde otorite olmalarını ifade eden kavramlılık konusunda kadın öğrencilerin düşüncelerinin tespiti için görüşmelerde öğrencilere; *Tefsirlerde genellikle; 'erkekler kadınlar üzerinde yöneticidirler' şeklinde açıklanan Er-ricâlu kavramına 'ala'n-nisâi ayetini nasıl anlıyorsunuz?' şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Alınan cevaplarından, öğrencilerin bu konudaki anlayışlarının; a) Erkeklerin kadınlar üzerinde mutlak olarak otorite olduğu, b) Kadın erkek ilişkilerinde son sözün erkeğe ait olması anlamında, erkeğin kadınlar üzerinde otorite olduğu şeklinde temalaştığı görülmektedir.*

Kadın öğrencilerin, Nisa suresinin 34. ayetinde geçen ve aile içi kadın erkek ilişkilerinde önemli bir hüküm kaynağı olarak kabul edilen 'kavvam' kavramının anlamı konusunda klasik kaynaklarda yer alan bilgilere pek de aşina olmadıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın öğrencilerin yaklaşık yarısı, ailede son sözün her zaman erkekte olmaması gerektiğini düşün-

¹⁵ Modern dönemlerde geleneksel anlayışlar, tarihsel olarak ortaya konulmuş cinsiyet rollerinin tartışmaya açılmasını önlemek için eleştirel toplumsal cinsiyet söylemlerine karşı agresif tutumlar sergilemektedirler. Bk. Sian Hawthorne, "Din ve Toplumsal Cinsiyet", *Din Sosyolojisi-Kuram ve Yöntem* (Ankara: İmge Kitabevi, 2012), 223-249.

¹⁶ İbrahim Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 174.

¹⁷ Bu yaklaşımlar genel olarak dört grubun bakış açısını yansıtmıştır; a) Toplumsal cinsiyet bağlamında kadının olumsuz konumunun bizzat İslam dininin kendisinden kaynaklandığını savunan Batıcı aydınlar, b) Kadının geleneksel toplumsal konumunu makul gören gelenekçiler, c) Dini nasrlara dayanarak ve onları te'vil ederek, kadının Batılı standartlarda özgürleştirilmesini savunan İslam modernistleri, d) İslam'ın temel kaynaklarına dönerek, kadının konumunun yeniden düzenlenmesini öneren islahatçılar. Bk. M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Esra Yayınları, 1995), 203-204.

¹⁸ Aliya İzzetbegović, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, 3. Baskı (İstanbul: Fide Yayınları, 2010), 44.

mektedirler. Bu öğrenciler söz konusu ayetin anlaşılmasında Hz. Peygamberin uygulamalarının çok önemli bir kaynak olduğunu, Hz. Peygamber'in eşlerine danıştığını ve onların önerilerine uyduğunu gösteren çok sayıda rivayetin bulunduğunu ifade etmektedirler. Bu öğrencilerin anlayışlarına bakıldığında onların, aile içinde kadının düşünce ve taleplerini önemsizleştiren ve erkeğin iradesini mutlak olarak sunan rivayet ve anlayışları dini veya klasik İslam düşüncesindeki birçok kaynakta ifade edildiği gibi, olması gereken ve doğal bir olgu¹⁹ olarak değil kültürel etkiler olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Kadın öğrencilerin yaklaşık üçte biri ise aile içinde her konuda son sözün erkekte olması gerektiğini düşünmektedirler. Bu düşüncelerini; kadının, duygusal yapısı ve bunun neden olduğu kıskançlık gibi ahlaki dezavantajları, fevri tutum ve kararları ve düşünsel yeter-sizliği gibi noksanlıkları ile erkeğin çoğunlukla bu kadınsal eksiklikleri taşıyamaması, evin geçiminin erkeğin sorumluluğunda bulunması vb. durum ve koşullara bağlı olarak, kadın erkek ilişkilerini düzenleyen ayet ve hadislerin söz konusu ilişkilerdeki düzenleyici ifadelerinin makul olması ile gerekçelendirmektedirler. Bu anlayıştaki öğrencilerden biri düşüncelerini şöyle ifade etmektedir;

"Evin geçiminin erkeğin sorumluluğunda olması açısından baktığımızda, yani kadın illaki çalışmak zorunda değil... İşte bu gibi durumlarda en son kararı erkeğin vermesi lazım... Genelde erkeğin daha etkili olması gerekir, yani istişare edilir ama son kararı yine erkek verir yani. Erkek çok duygusal değil ama biz bayanlar daha hassasız. Babalar daha genel içeriklere bakıp karar verebiliyorlar... Erkekler dışarıya daha çok çıktıkları için bize göre daha tecrübeler o yüzden yani..." (K2, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2018)

Bununla birlikte bu anlayıştaki kadın öğrenciler, erkeğin kadın üzerinde yönetici olmasını, klasik âlimlerin anladığı manada tabii bir olgu olarak görmekte, ancak erkeğin kadın üzerinde tahakküm kurması²⁰ şeklindeki anlayışları tasvip etmemektedirler.

Bazı kadın öğrenciler ise bu meselede kesin bir düşünce ortaya koymamaktadırlar. Bu öğrenciler, aile içinde alınan kararlarda nihai otorite olarak erkeği işaret eden dini yorumlar ile, bu yorumların pratize olması halinde günümüzde kadının konumunun oluşturacağı problemler arasında bir kararsızlık durumu yaşamaktadırlar. Esasen bu anlayıştaki kadın öğrencilerin toplumsal cinsiyet konusunda gücü erkeklere, aile içi otoriteyi ise kadınlara tahsis eden sosyolojik tespiti²¹ yakın durdukları söylenebilir.

2.3. Kadının Ücretli Çalışmasına Yaklaşımlar

Esasen İslam, gerek ailede gerekse toplumsal hayatta kadın ve erkek arasında bir iş bölümü veya kadınların hangi işlerde çalışıp çalışmayacağını bağlayıcı metinlerle belirlememiş, bu konudaki kararı örf ve âdete, fayda ve maslahata bırakmıştır.²² Nitekim Hz. Peygamber döneminde kadınların üretim ve ticaret hayatına aktif bir şekilde katıldıklarına dair veriler mevcuttur.²³ Dolayısıyla İslam'da şer'î ölçüler içinde olduğu sürece ilke olarak kadının çalışmasını yasaklayan bir hükmün olmadığı ifade edilmiştir.²⁴ Bununla birlikte, iyi bir eş ve iyi bir anne olması için bütün emeğini ve evine (kocasını ve çocuklarına) sarf etmesi gerektiği şeklinde kadına tahsis edilen cinsiyet rollerine odaklı anlayış,²⁵ kadının ev dışında ücretli çalışmasını onun, yaratılışına ve cinsiyetine yabancılaşması olarak değerlendirmektedir.

¹⁹ Muhammed Müctehid Şebusteri, *Resmî Dini Söylemin Eleştirisi* (İstanbul: Mana Yayınları, ts.), 505-506.

²⁰ M. Hayri Kırbasoğlu, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", *İslami Araştırmalar* 5/4 (1991): 271-283.

²¹ Anton C. Zijderveld, *Sahnelik Toplum* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 144.

²² Hayreddin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1992), 3: 303, 311-314.

²³ Rıza Savaş, *Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın*, 223-235.; Mustafa Baktır, "İslam'da Kadının Çalışma Şartları", *Sosyal Hayatta Kadın*, 3. Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 121-148.

²⁴ İbrahim Sarıms, *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 357.

²⁵ Melahat Aktaş, *İslam Toplumunda ve Çağımızda Kadın*, 5. Baskı (Ölçü Yayınları, 1984), 185-186.

Kadının ücretli çalışması konusuna yaklaşımlar, kadının toplumsal konumuna dair anlayışların tespiti ile ilgili olarak önemli ipuçları barındırırlar. İlahiyat fakültesi kadın öğrencilerinin, kadının ücretli çalışması konusundaki anlayışlarının tespiti için, yapılan görüşmelerde öğrencilere; *Kadının ücretli çalışması hakkında fikriniz nedir? Kadının kamuda veya özel sektörde çalışması konusunda erkeğin izni gerekli midir?* şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Alınan cevaplardan, kadın öğrencilerin tamamının kadının ev dışında ücretli olarak çalışabileceği düşüncesini paylaştıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin bu konudaki anlayışlarında; “evdeki işlerini aksatmamalı”, “çocuğu varsa onu büyütünceye kadar çalışmamalı”, “kamyon şoförlüğü gibi işlerde çalışmamalı”, “asgari ücretle çalışmamalı”, “erkeklerin yoğunlukta olduğu yerlerde çalışmamalı” gibi, bazı ihtirazî kayıtlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bazı öğrenciler ise kadının ücretli çalışması konusunu, ekonomik koşullarla doğrudan ilişkilendirilmeden, kadının özerk bir birey olarak hayatını sürdürebilmesi veya kadının eğitimini gördüğü alanda kendini gerçekleştirme gibi boyutları ile değerlendirmektedirler. Kadın öğrencilerin, kadının ücretli çalışmasını, zorunlu hallerle veya kocasının izni gibi kayıtlarla sınırlamaları dikkat çekicidir. Oysa gerek klasik gerekse modern İslam düşüncesinde kadının çalışması çoğunlukla bu tür şartlara bağlanmıştır. Kadın öğrencilerin, kadının ücretli çalışması konusunda geleneksel anlayıştaki, kadınların ekonomik unsurlar değil, eve ait unsurlar oldukları ve bu ikisinin birbirini dışladığı şeklindeki ataerkil yaklaşımı²⁶ aşan bu yaklaşımları, modern dönemde, “kadının yeri evidir” klişesinin artık, ancak bazı rezervler konularak kullanılabilirdiği²⁷ şeklindeki teorik düşüncüyü desteklemektedir.

2.4. Kadının Kamuda Yöneticiliği Hakkındaki Anlayışlar

Din bağlamında toplumsal cinsiyet anlayışlarında ayrışmalara yol açan bir konu da kadının kamuda idareci olup olamayacağı meselesidir. İslam’da, devlet başkanlığı veya hâkimlik gibi görevler dâhil olmak üzere kadının kamu görevini yapmasını yasaklayan açık, kesin, bağlayıcı bir nass mevcut değildir.²⁸ Ancak İslam uleması Kur’an’dan, “erkekler kadınlar üzerinde idarecidirler” (en-Nisâ’ 4/34) ve “(ey Peygamber hanımları) evlerinizde vakarla oturun” (el-Ahzâb 33/33) ayetlerini veya “kadının aklının ve dininin eksik olduğu”,²⁹ ve “devlet başkanlığı işlerini bir kadının eline veren millet iflah olmaz”³⁰ türünden hadis rivayetlerinin yanında kadının biyolojik ve ruhsal yapısını delil sayarak,³¹ onun kamuda idareci olamayacağını düşünmüşlerdir.³² Ulemanın bu yaklaşımı ve kültürel vasatın uygunluğu sonucunda

²⁶ Fatima Mernissi, *Kadınların İsyamı ve İslâmî Hafıza*, 103.

²⁷ Anton C. Zijderveld, *Klişelerin Diktatörlüğü* (İstanbul: Açılım Kitap, 2010), 170.

²⁸ Hayreddin Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, *İslami Araştırmalar* 5/4 (1991): 284-291.; Nejla Akkaya, “İslam Hukukunda Kadının Siyasi Hakları”, *İslami Araştırmalar* 5/4 (1991): 236-250.

²⁹ Muslim, “Kitâbu'l-İman”, 34.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 43. Bu rivayetin tarihsel pratik açısından eleştirisi hakkında bk. Mehmet Azimli, “Kadınların Yöneticiliği Konusundaki Rivayete Tarihsel Bağlamda Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar* 15/3 (2002): 417-422.

³¹ Nejla Akkaya, “İslam Hukukunda Kadının Siyasi Hakları”, 236-250.; Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 108.; Cinsiyetler arası rekabette, kadınların erkekler tarafından daha az prestijli ve arzulanan işlevlere hapsedilmesi çoğunlukla, “doğuştan” gelen yetmezlikle, -aşırı duygusallık, rekabetçi ruh ve rasyonellik yoksunluğu ya da zekâ azlığı- ile açıklanır. Bk. Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, 11. Baskı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 147-148.

³² Hayreddin Karaman, *İslam’da Kadın ve Aile* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993), 98.; N. M. Shaikh / M.A.L.L.B., *İslam Toplumunda Kadın* (İstanbul: Fikir Yayınları, 1983), 74.; Ayrıca bu anlayışa göre, maddi üretimdeki üstünlüğü ile birlikte, siyasal alanın dinen erkeğe tahsis edilmiş olması, erkeğin kadından üstünlüğünün diğer bir kanıtı olarak kabul edilmelidir. Bk. Muhammed Kutub, *İslam’da Ferd ve Cemiyet* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1985), 226.; Cinsiyetler arasındaki işbölümünün, iki cinsin biyolojisine dayalı açıklamalar sosyal bilimde de önemli bir tartışma konusudur. Bk. Ted Benton, Ian Craib, *Sosyal Bilim Felsefesi*, 3. Baskı (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015), 188-189.; E. C. Cuff, W. W. Sharrock, D.W. Francis, *Sosyolojide Perspektifler*, 2. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 418-420.; Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 7. Baskı (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015), 342.

kadınlar hicri 2. asırdan itibaren siyasi alandan tamamen dışlanmışlardır.³³ Bazı çağdaş Müslüman düşünürlere göre ise İslam'ın, toplumsal hayatta kadınların ve erkeklerin toplumdaki rollerinin karışmasını tasvip etmemesi nedeniyle, kadınlar ancak istisnai durumlarda siyasi, ekonomik veya hukuki meselelerde liderlik yapabilirler.³⁴

Buna karşın klasik İslam düşüncesinde, Haricilerde olduğu gibi, kadınların imametini (devlet başkanlığını) meşru gören anlayışlar olduğu gibi³⁵ çağdaş İslam düşüncesinde de kadınların, kamuda her türlü yöneticilik makamında görev alabilecekleri şeklinde bir eğilim söz konusudur.³⁶ Esasen tarihsel ve güncel pratiklere bakıldığında, İslam toplumlarında kadınların devlet başkanlığı³⁷ ve ordu komutanlığı³⁸ gibi yönetici pozisyonlarda yer almış oldukları bir vakıadır.

Özetle klasik ulemanın çoğunluğu ve kimi çağdaş âlimler, kadına yöneticilik haklarını mutlak olarak tanımazken, çağdaş İslam hukukçularının büyük çoğunluğu kadına bu hakkı tanımaktadır. Üçüncü görüş olarak çağdaş âlimlerin bazıları, İslam'ın kadına bu hakları yasaklamadığını, ancak bunun siyasal-sosyal bir mesele olduğunu ve bu problemin siyasal, sosyal ve ekonomik şartlara bakılarak halledilmesi gerektiğini düşünmektedirler.³⁹

Bu çalışmanın temel probleminin bir alt boyutu olarak, kadının kamuda yönetici olup olmaması konusu ile ilgili olarak, görüşülen kadın öğrencilere; *Okul müdürlüğü veya hâkimlikten cumhurbaşkanlığına kadar birçok makamda, kadının yönetici olması hakkında neler düşünüyorsunuz?* şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu konuda öğrencilerin düşünceleri; a) Kadın kamuda yönetici olabilir, b) Kadın kamuda yönetici olmamalı şeklinde iki ana yaklaşım oluşturacak şekilde kategorileşmektedir.

Kadın öğrencilerin büyük çoğunluğuna göre kadın kamuda yönetici olabilir. Bu düşüncece olan öğrenciler, çeşitli kaynaklarda, kadının kamuda yönetici olamayacağını hükme bağlayan rivayetlerin makul gerekçelerle göz ardı edilebileceğini düşünmektedirler. Onlara göre Hz. Peygamber hayatta iken kadın karşıtı davranışlarda bulunmamıştır. Kadının yöneticiliğine yönelik olumsuz tutum ve davranışlar ve bunların dini kaynaklardaki yansımaları, bu anlayışların ortaya çıktığı tarihsel koşullar ile ilişkilidir. Bu anlayıştaki öğrencilere göre kamuda yöneticilik meselesi cinsiyet değil, liyakat ile ilgili bir konudur. Kadın öğrencilerin bu tutumu modern dönemde, Müslüman kadınların toplumsal hayatta artık özne olmaya başladıklarının⁴⁰ bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Öğrencilerin yaklaşık beşte biri ise kadının kamuda yönetici olmasını dini ve pratik gerekçelerle doğru bulmamaktadır. Bu öğrencilere göre kadının yöneticiliğini yasaklayan hadis rivayetleri ve ulemanın içtihatlarının temelinde, kadının fitri yapısının yöneticiliğe yatkın olmaması yatmaktadır. Onlara göre yöneticilik konusunda kadınların birçok dezavantajı vardır. Öncelikle kadınlar duygusal yapıları nedeniyle, yönetim meselelerinde rasyonel ve mutedil değerlendirmelerde bulunamazlar. Öte yandan kadının kamuda yöneticiliği, bazı durumlarda erkeklerle ihtilali gerektirdiği için dini açıdan da doğru değildir. Bu anlayış klasik fıkıh kaynaklarında yer alan ve kadının asıl rolünü çocuk doğurarak neslin korunmasını sağlamak olarak belirleyen, erkeğe ise medeniyet kurmak ve toplumu yönetmek rollerini tahsis eden⁴¹ ve İlahiyat Fakülteleri İslam hukuku derslerinde öğrencilere, çoğunlukla olduğu gibi aktarılan geleneksel anlayışı yansıtmaktadır.

³³ Fatima Mernissi, *Kadınların İsyanı ve İslâmî Hafıza*, 125.

³⁴ Enis Ahmed, *Kadın ve Sosyal Adâlet* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1993), 137.

³⁵ Mehmet Âkif Aydın, "İmâmet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 203-207.

³⁶ Musa Carullah, *Hatun*, 3. Baskı (Ankara: Kitabiyat, 2001), 67-68.

³⁷ Nejla Akkaya, "İslam Hukukunda Kadının Siyasi Hakları", 236-250.; Ali Merad, *Çağdaş İslam* (İstanbul: İletişim Yayınları, ts.), 83-84.

³⁸ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 2: 320-323.

³⁹ İbrahim Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 236.

⁴⁰ Fatima Mernissi, *Kadınların İsyanı ve İslâmî Hafıza*, 140.

⁴¹ Muhammed Müctehid Şebusteri, *Resmî Dini Söylemin Eleştirisi*, 505.

Dini ve tarihi kaynaklarda bahsedilen çok sayıda başarılı kadın yöneticinin varlığına rağmen, yaklaşık altı bin yıldır, ataerkil toplumlarda, erkeğin kadından daha akıllı vesaire olduğu şeklinde oluşmuş ve algıda seçiciliğin de etkisi ile cinsiyetler arasındaki hiyerarşik ilişkilerin düzenlenmesinde kadınların tutumlarını belirleyen toplumsal kabuller söz konusu olmuştur.⁴² Kadınlarda düşük benlik saygısını üreten bu tutumlar, kendini gerçekleştiren kehanet misali, bazı kadınlarda da, kendilerini yöneticiliğe layık görmemeleri düşüncelerinin doğması ve pekişmesine neden olduğu söylenebilir.

2.5. Toplumsal Cinsiyet Konusundaki Ahkâmın Değişmesi Konusundaki Anlayışlar

İslam'ın Müslümanlarca ortaya konulan tarihsel tecrübesi, dinin hem muhafazakâr hem de değişimin temel faktörü olduğunu gösteren farklı gerçeklikleri yansıtmıştır. Bu bağlamda İslam, tarihin öznesi veya nesnesi olduğu bir tarihsel arka plana sahiptir. Bizzat Kur'an'ın değişim olgusunu olumlamasının⁴³ sağladığı dinamizm ve motivasyonun da katkısıyla Müslümanlar yüksek bir medeniyet inşa etmişlerdir. Daha sonra düşünsel ya da maddi, çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisi ile bir durgunluk dönemi yaşayan İslam dünyası, İbn-i Haldun'un çevrimsel medeniyet anlayışını hatırlatan bir diyalektik içinde, özellikle son yüzyılda geri dönüşü olmayan bir yenilenme sürecine girmiştir.⁴⁴

Kaynak itibarıyla İslam hukukunun toplumsal değişme karşısında esnek bir yapıda olmasına karşın,⁴⁵ zamanla metafizik düşüncenin hâkimiyeti ve değişimin inkârının⁴⁶ motive ettiği içe kapanma süreci ile birlikte fikhî hükümlerin ahlâkileştirilerek dondurulması,⁴⁷ dinin birçok alanda toplumsal hayatın gerisinde kalmasına neden olmuştur.⁴⁸ Ulemanın, sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni yapısal dinamikleri anlayamamasından dolayı hukukta yeni düzenlemeler yapılamamıştır.⁴⁹ Dönüşen toplumun ihtiyaçlarına cevap veremediği için İslam hukukunun bir kenara bırakılması, bu alandaki sekülerleşme sürecine ivme kazandırmıştır.

Toplumsal hayatta ortaya çıkan dini problemlerin nasıl çözülmesi gerektiği konusu, toplumsal değişme ve din ilişkisi ile ilgili anlayış farklılıklarının tezahür ettiği alanlardan biridir. Bu konuda üç temel yaklaşımdan söz edilebilir; a) Din tamamlanmıştır, dolayısıyla dini alanda yeni yorumlara ihtiyaç yoktur. b) Önemli olan dinin özüdür, onun dışındaki her şey yeniden yorumlanabilir. c) Ortaya çıkan yeni problemler yeni icthadlarla çözümlenmelidir.⁵⁰ Bu yaklaşımlardan birincisi daha çok Selefler,⁵¹ ikinci görüş modernist İslam düşüncesi, üçüncüsü ise ihya ve tecdit taraftarlarınınca savunulmaktadır.

⁴² Henri Mendras, *Sosyolojinin İlkeleri*, 3. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 78-79.

⁴³ Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, 2. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 46.

⁴⁴ Riaz Hassan, *Müslüman Zihinler*, 99, 122, 266.

⁴⁵ Mehmet Erdoğan, "Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 41-60.; Jean-Paul Charney, *İslam Kültürü ve Toplumsal Ekonomik Değişim* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 122.; Mehmet Şener, "İslam Hukuku Bağlamında Çağdaş Problemlere Çözüm Arayışları", *Din-Kültür ve Çağdaşlık* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 91-104.; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000), 38-39.

⁴⁶ Ömer Çelik, "Toplumsal Projelerde İki Siyaset Sorunu", *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 39-48.

⁴⁷ Mustafa Aydın, "Toplumsal Değişme ve İslam", *Gelenek ve Modernlik Arasında İslamcılık* (İstanbul: Umran Yayınları, 2013), 13-21.

⁴⁸ Ali İhsan Yitik, "Dini Söylemin Aktüel Durumu Üzerine Bazı Düşünceler", *Din-Kültür ve Çağdaşlık* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 203-211.

⁴⁹ M. Akif Aydın, "Türkiye'nin Hukuki Modernleşmesi", *Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 337-349.

⁵⁰ Mehmet Şener, "İslam Hukuku Bağlamında Çağdaş Problemlere Çözüm Arayışları", 91-104.

⁵¹ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 8. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 34.

İslam düşüncesinde, ortada bir fetva ya da icma bulunmamakla beraber hicri 4. asırdan itibaren mutlak icthad faaliyeti duraklamıştır.⁵² İslam hukukunu dejenerasyondan korumak amacıyla icthad kapısının kapatılmasının⁵³ ve mezhep imamlarının din yorumlarının şeriatın kendisi olarak kabul edilmesinin⁵⁴ İslam düşünce ve sosyal hayatına önemli maliyetleri olmuştur.⁵⁵

İlahiyat fakültesi kadın öğrencilerinin din ve toplumsal cinsiyet anlayışlarının anlaşılması hususunda, onların toplumsal değişme ile toplumsal cinsiyet konusundaki dini hükümlerin değişmesi ilişkisi konusundaki inanç ve tutumları ile oluşan anlayışları önemli bir parametre olarak işlev görür. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet konusunda, Kur'an veya sünnet ile hükme bağlanmış şer'î hükümlerin, toplumsal şartların değişmesi ile yeniden yorumlanıp yorumlanamayacağı konusundaki anlayışlarının anlaşılması için katılımcılara; *Toplumsal şartların değişmesi ile birlikte İslam hukukunda kadın konusundaki miras, şahitlik veya çok kadınlı evlilik gibi hükümlerin değişmesi mümkün müdür?* şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Toplumsal koşulların değişmesi ile birlikte, toplumsal cinsiyet konusundaki ahkâmın değişip değişmeyeceği konusunda kadın öğrencilerin düşünceleri; a) Değişebilir, b) Kısmen değişebilir, c) Değişmez şeklinde gruplaşmaktadır. Bu konuda bazı kadın öğrenciler ise kesin bir fikir beyan etme konusunda kararsız kalmışlardır.

Kadın öğrencilerin yaklaşık üçte biri, toplumsal şartların değişmesi ile İslam hukukunda yer alan, kadın ve aile hakkındaki şer'î hükümlerin yeni içtihatlar ile değişebileceğini düşünmektedir. Bu anlayıştaki kadın öğrencilerden biri şer'î hükümler ile tarihsel koşullar arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çeken düşüncelerini şöyle ifade etmektedir;

"Dinin bir formu vardır bir de normu vardır. Norm nasıl olması gerektiğini belirler, formuna karışmaz... Biz dinin normuna bakarsak, işte örf ve adetler olabilir, etik olabilir... Form günümüz şartlarının formuna bakarsak, işte örf ve adetler olabilir, etik olabilir... Form günümüz şartlarına uygunsa norm ölçüsünde formu belirleyebiliriz. Şu anda evlilik unsurunun tek kadına tekrar indirilebileceğini düşünüyorum. Çünkü bunun artık zaruri bir durum olmadığını düşünüyorum. O dönemde, mesela mirasa, Hz Ömer endeksli düşündüğümüzde, rivayet değil de rey ile bakmamız gerektiğini düşünüyorum. Bir de meselelere tarihsel bir bakışla bakmamız gerektiğini düşünüyorum yani mesela bazı hükümlerin bazı kısımlarının açıkça tarihsel oldukları anlaşılıyor. O dönemlerde kadın evde olan bir varlıktı. Erkek dışarıda çalışan ve ailenin bütün maişetini çeken biriydi ama günümüzde kadın da çalışıyor ve evi geçindirme işini ikisi birlikte üstleniyorlar. Bir de bu konuda farklı yorumların olduğunu da düşündüğümüzde, yani yapılabilir... Yani o bahsettiğiniz şahitlik miras gibi konularda değişiklik olabilir..." (K3, Kişisel Görüşme, 8 Mart 2018)

Bu anlayışa sahip öğrencilerin, teorik temellerini yeterince gösterememekle birlikte toplumsal cinsiyet ile ilgili olarak, dinin temel kaynaklarında yer alan verilerin lafzî/literal ve tarih üzerine çıkarılmış bir bağlamda değil, teleolojik/makâsıt merkezli olarak okunması gerektiği ve günümüzde kadın ve erkek konusunda birçok boyutta tezahür eden eşitsizliklerin giderilmesi⁵⁶ şeklindeki söylemi benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Kadın öğrencilerin yaklaşık üçte biri ise, toplumsal şartların değişmesi ile toplumsal cinsiyet konusundaki şer'î hükümlerin tamamının değil ama bir kısmının değişebileceğini düşünmektedir. Bu anlayıştaki kadın öğrencilerin düşünceleri homojen bir görünümde değildir. Bu kategorideki kadın öğrencilerin günümüzde değişmesi gerektiğini düşündükleri hükümler

⁵² Hayreddin Karaman, "Fıkıhta Gelenek ve Yenileşme", *İslam, Gelenek ve Yenileşme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1996), 29-44.; H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA* (Ankara: T.D.V. Yayınları, 2000), 21: 432-445.

⁵³ Hamza Aktan, "Çağdaşlaşma Sürecinde İslam Hukuku", *İslam ve Modernleşme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1997), 167-180.

⁵⁴ Hüseyin Atay, "Soruşturma", *İslamiyat* 1/4 (1998): 149-162.

⁵⁵ Mehmet Çelen, "İslam Düşüncesinde İctihadın Şahsiyeti", *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 177-185.

⁵⁶ Muhammed Müctehid Şebusteri, *Resmi Dini Söylemin Eleştirisi*, 509.

özellikle, çok eşlilik, boşanma, miras ve şahitlik konuları etrafında toplanmaktadır. Bu öğrencilerin, düşüncelerini gerekçelendirme biçimlerine bakıldığında, onların özellikle Kur'an ve sünnet ile açıkça hükme bağlanmış şer'î hükümlerin evrenselliği ile, günümüzün toplumsal gerçeklikleri içinde bu hükümlerin uygulanmasının neden olacağını düşündükleri problemler arasında sıkıştıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, (şer'î hükümler ile modern toplumda benimsenmiş yeni normlar arasındaki makasın açılmış olmasından dolayı) kendilerince, bir kısmına şahit oldukları veya yakından tecrübe ettikleri; çok eşlilik, miras, kadının dövülmesi gibi konulardaki hükümlerin değişmesi zorunluluğu öte yandan şeriatın evrenselliği prensibi gereğince ahkâmın tarih üstü olduğu kabulü şeklindeki parçalı ve zihinsel çelişkileri netice veren bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır.

Toplumsal cinsiyete dair ahkâmın değişmesi konusunda öğrencilerin yaklaşık üçte birinin paylaştığı ağırlıklı bir diğer görüş ise; hakkında Kur'an ve sünnette açık hüküm bulunan meselelere ilişkin hükümlerin evrensel oldukları, zamanın/toplumsal koşulların değişmesi ile bu hükümlerin değişmesinin söz konusu olmadığı şeklindedir. Bir kadın öğrenci konuya ilişkin düşüncelerini şöyle açıklamaktadır;

"Eğer söz konusu olan ayet ve sünnetse ve Allah-u Teâla kullarını yaratmış ve sonraki zamanlarda ne olacağını da biliyorsa o zaman... ben o hükümlerin değişmesini gerekli görmüyorum. Allah-u Teâla neyin nasıl olacağını biliyor ki o hükümleri koymuş. Mesela miras konusu düşünelim; bu konuda mesela her ne kadar görünüşte kadın az miras alıyormuş gibi görünüyorsa da aslında kadın bu konuda çok çok avantajlı bir durumda, çünkü hiçbir şeye harcama yapması gerekmiyor, ona hiçbir yükümlülük verilmiyor... Şahitlik konusunda ise durum kadının fitratına yüklenmiş bir şey... Yani bu hükümler kıyamete kadar değişmez ama âlimlerin yapmış olduğu içtihatlar değişebilir." (K4, Kişisel Görüşme, 9 Mayıs 2018)

Bu anlayış esasen, mezhep yorumları ile şekillenmiş İslam hukukunda, diğer birçok alanda çeşitli düzeylerde değişmeler olmasına rağmen, toplumsal cinsiyet konusunda gösterilen muhafazakâr tutumla⁵⁷ paralellik göstermektedir.⁵⁸ Bununla birlikte, ortaya koydukları çeşitli davranışlara bakıldığında bu öğrencilerin, söylem ve eylemleri arasında bir 'ayrık bilinç' durumunun var olduğu söylenebilir. Bu durum kadınların, benimsedikleri egemen söylemin tesirinde kaldıkları halde günlük pratiklerinde, söz konusu söylem ile onu aşması çok da beklenmeyen deneyimleri arasındaki fark⁵⁹ ile açıklanabilir.

Birkaç kadın öğrenci ise toplumsal değişme ile şer'î hükümlerin değişmesi konusunda açık bir fikir beyan etmekten çekinmemektedirler. Bu öğrencilerin, toplumsal cinsiyete ilişkin birçok konuda, nass ile olgu arasında bir bilişsel çelişki çatlağına düştükleri anlaşılmaktadır. Bu kadın öğrenciler, bir taraftan şer'î hükümlerin evrenselliği inancını korurken, öte taraftan modern toplumda, hayatın her ünitesinde rol almaya başlamış "yeni kadın"ın söz konusu şer'î hükümlere tabi kılınmasının ortaya çıkaracağı durumların "endişesi" içindedirler.

2.6. Kadının Dövülmesi Hakkındaki Yaklaşımlar

Bireysel ve toplumsal hayatta, tutum ve değer oluşturma konusundaki otoritelerden olan din adamları/din hizmetleri sunan görevliler, dinin temel kaynakları ve devralınan kültürel değerleri yorumlama biçimleri ile toplumsal cinsiyet anlayışı ve bu bağlamda kadına yönelik tutum ve uygulamalar üzerinde önemli etkilerde bulunurlar.⁶⁰ Bu bağlamda dini bilginin aktarımında ve dini tutumlar üzerindeki etkileri hesaba katıldığında İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin, kadının dövülmesi konusundaki tutum, yorum ve pratiklerinin, bireysel ve toplumsal dini hayat açısından önemli sonuçlar içerdiği söylenebilir.

⁵⁷ Fatima Mernissi, *Kadınların İsyanı ve İslâmî Hafıza*, 112.; Riaz Hassan, *Müslüman Zihinler*, 178.

⁵⁸ Kişisel düzeydeki bazı akademik anlayışlar göz ardı edilirse, Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde ağırlıklı olan anlayışın da bu mecrada olduğu söylenebilir.

⁵⁹ E. C. Cuff, W. W. Sharrock, D.W. Francis, *Sosyolojide Perspektifler*, 422.; Ruth A. Wallace, Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, 4. Baskı (Ankara: Doğubatu Yayınları, 2012), 392.

⁶⁰ Esra Aslan, "Din ve Şiddet Ekseninde Kadın Cinayetleri", *Günümüz İslam Toplumlari ve Problemleri Sempozyumu* (İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2015), 35-60.

Kadına yönelik aile içi şiddet, yaygınlığı, yoğunluğu ve türleri değişmekle beraber, bütün toplumlarda var olmuş ve var olmaya devam eden bir olgudur.⁶¹ Müslüman toplumlarda ise kadının belirli gerekçelerle dövülmesi meselesi Kur'an'da en-Nisâ'4/34. ayeti ve çeşitli hadis rivayetleri ile temellendirilmiştir. Ancak kadının hangi durumlarda dövülebileceği konusu tartışmalıdır. Geleneksel anlayışta kadın, kocasına itaatsizlik anlamına gelebilecek davranışları sergilediğinde, nasihat ve yatakta yalnız bırakmanın da işe yaramadığı durumlarda, izin verilen ölçülerde dövülebilir.⁶² Modern zamanlarda, kadının dövülmesi konusu daha ayrıntılı olarak ele alınmış ve bu konuda birçok farklı anlayış ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazılarında göre kadın ancak açıkça iffetsizlik yaptığı durumlarda kocası tarafından dövülebilir.⁶³ Diğer bazılarına göre ise İslam, Allah'ın belirlediği ve şartları oluştuğunda ancak yasal otoritelerin uygulayabileceği; zina eden kişiye yüz sopa, namuslu kadına iftira eden kişiye seksen sopa vurma cezası dışında, hiçbir insanın dövülmesini veya şiddet görmesini kabul etmediği ve önermediği gibi, genel olarak insana ve özel olarak da kadına uygulanan her türlü şiddete karşıdır. Kur'an'da Nisa Suresinin 34. ayetinde yer alan "dövme" de eşitsizlikle veya kadına yönelik şiddetle ilgili olmayıp, yetkili makamların hak edenlere uyguladığı sevimsiz diğer cezalar gibi bir cezadır.⁶⁴ Bazı çağdaş Kur'an yorumcuları ise ilgili ayeti farklı biçimlerde yorumlayarak, kadının aile içi ilişkiler bağlamında hiçbir koşulda dövülmesinin söz konusu olmadığını savunmaktadırlar.⁶⁵

Kadının dövülmesi meselesinin, İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin toplumsal cinsiyet ve din anlayışlarının anlaşılmasında önemli bir parametre olduğu takdir edilebilir. Bu konudaki düşüncelerinin anlaşılması amacıyla kadın öğrencilere; *Kur'an-ı Kerim'deki; '... Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün ...' ayetini nasıl anlıyorsunuz? Kadınların dövülmesi konusunda neler düşünüyorsunuz?* şeklinde bir soru sorulmuştur. Kadın öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplardan, onların kadının dövülmesi konusundaki düşüncelerinin; a) Kadın dövülmemelidir, b) Kadın bazı hallerde dövülebilir şeklinde iki temaya ayrıştığı, bazı öğrencilerin ise bu konuda kararsızlık içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Araştırma örnekleminde yer alan kadın öğrencilerin üçte ikisine yakın bir kesimi, kadınların hiçbir koşulda dövülmesini tasvip etmemektedir. Bu anlayıştaki öğrenciler Kur'an'da; "(Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın.

⁶¹ Henrica Jansen ve diğ., *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet* (Ankara, 2009), 46.; Kadına yönelik aile içi şiddet, kadın açısından ailenin karanlık yüzü olarak görülmüştür. Bk. Ken Browne, *Sosyolojiye Giriş* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 114, 146.; Anthony Giddens, *Sosyoloji*, 1. Baskı (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000), 169-174.

⁶² İslam geleneğinde bu konudaki yaygın kanaat, nasihat ve yatağın ayrılmasının sonuç vermediği durumlarda ailenin bütünlüğünün korunması amacıyla kadının dövülmesine ruhsat verilmiş olduğu şeklindedir. Bk. Abdurrahman Ateş, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 304-305.; Talip Özdeş, "İslam Açısından Kadının Konumu ve Kadına Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi", *Eskiyeni*, 12 (2009): 68-76. Bu dövmenin de, kadından intikam ve öç alma için acı çektirmek, kadını küçük düşürmek ve onurunu kırmak, kadının istemediği bir hayatı ona baskı ve zorla çektirmek değil, tıpkı bir babanın çocuklarına, bir eğitimcinin öğrencilerine uyguladığı şefkat ve merhamet yüklü bir eğitime metodu olduğu ifade edilmiştir. Bk. Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 2: 493. Ayrıca kadının dövülmesini makul ve bazı hallerde gerekli olarak kabul edenlere göre, kadının bazı hallerde erkek tarafından terbiye edilmesi zaruridir. Dolayısıyla zaruret halinde kadının dövülmesi erkeğin değil bizzat kadının yararına matuf bir tedbirdir. Bk. Mehmet Alagaş, *Kadının Onuru*, 4. Baskı (İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 1995), 118.

⁶³ Abdulaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, 3. Baskı (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2010), 265.

⁶⁴ İbrahim Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 152.

⁶⁵ Benzer yorumlar için, Bayraktar Bayraklı, Edip Yüksel, Mustafa İslamoğlu, Yaşar Nuri Öztürk'ün Kur'an meallerine bakılabilir.

Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.” (en-Nisâ’ 4/34) ayetinde yer alan “dövün” ifadesinin özellikle Hz. Peygamber’in örneği üzerinden te’vil edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu anlayıştaki kadın öğrencilerden biri düşüncelerini şöyle ifade etmektedir;

“Ben o ayetin sadece dövme anlamına gelmediğini düşünüyorum. Bu ayetin çok yanlış yorumlandığını düşünüyorum. Eğer böyle bir şey olsaydı, Hz. Peygamber bir ay boyunca eşlerinden ayrılmaz, onun yerine onları terbiye edip yanlarında otururdu. Bunlar çok kritik ayetler aslında ve İslam hakkında çok kötü algıların dünyada yayılmasına neden olan ayetler. Ben bu ayetlerin çok yanlış yorumlandığını düşünüyorum. Özellikle Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde, erkek egemen sistemlerin ürünü olduklarını düşünüyorum bu yorumların. Eğer öyle bir şey olsaydı Hz. Peygamber kendi eşlerinden uzaklaşmak yerine, eline alırdı bir sopayı ve terbiye ederdi onları... O ayetin kesinlikle farklı yorumlanması gerekiyor. Özellikle Hz. Peygamberin örneği üzerinden yorumlanmalı diye düşünüyorum. (K5, Kişisel Görüşme, 11 Ekim 2018)

Bu öğrenciler, ilgili ayetin mutlaka te’vil edilmesi gerektiğini ifade etmelerine karşın, konunun tarihselci bir anlayışla ele alınmasına karşı olduklarını beyan etmektedirler. Genel bir söylem analizine tabi tutulduğunda, birçok düşünceleri ile tarihselci bir anlayışa sahip oldukları söylenebilecek bu öğrencilerin, tarihselci din yorumları konusunda, kategorik bir yaklaşımla, tepkisel bir tutum içinde olmaları dikkat çekmektedir.

Kadın öğrencilerin üçte birlik bir kesimi kadının nüşûzu halinde, (ayette bahsedilen islah süreci işletildikten sonra ve belli ölçüler içinde kalmak) dövülebileceğini düşünmektedirler. Aşağıdaki ifadeler, bu anlayıştaki kadın öğrencilerin, en azından bazı kadınların, (çocuklarda olduğu gibi), davranışlarının sürekli olarak kontrol altında tutulması ve gerektiğinde terbiye amaçlı olarak dövülmesi gerektiği şeklindeki düşünceyi benimsediklerini göstermektedir;

“... Mesela bir kadın kendi başına buyruk, arsız. Birinci kez uyardığın zaman anlamaz, ikinci kez anlamaz. Çocuk gibi yani. Çocuğum yapma dersiniz, sonra bağırırsınız. Sonra çocuğum, böyle gerekirse bacağına, akıllansın diye hafiften vurursunuz. Bakarsınız onda gerçekten bir terbiye olmuştur. Kadınlar da bence çocuk gibi yani. Kadına da söylüyorsun, kendi kafasına göre yapıyor. Yani kocasını çok dikkate almıyor. Uyarırsın önce; “karıcığım yapma! karıcığım yapma!” Sonra daha yüksek bir perdeden biraz. Ondan sonra o da olmadı, döversin yani. O dövme de tabi şimdiki durumda olduğu gibi bir dövme değil. Bence onu sadece böyle yoldan çevirecek, hafif bir dövme diye düşünüyorum. Mesela yanağına vurduğunuz zaman kötü bir iz olmamalı yani. Kötü bir darbe değil, ya da vurduğu zaman bacağına iki üç gün kullanamayacak bir şekilde değil. Sadece uyarma maksatlı böyle tatlı bir şekilde hafif bir şekilde...” (K6, Kişisel Görüşme, 14 Mayıs 2018)

Her ne kadar teorik eksende veya hukuki düzeyde, kadına yönelik şiddet çoğunlukla meşru görülmesi de aile içinde bazı gerekçelerin, kadının dövülmesini meşrulaştırabileceği anlayışının birçok toplumda yaygın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda örneğin en modern Batı toplumlarından olan Amerikalıların dörtte birinin aile içinde, bazı durumlarda kadının dövülmesinin haklı gerekçelerinin olabileceği düşüncesinde olmaları⁶⁶ dikkate değerdir. Ayrıca cinsiyet sosyalleşmesi süreçlerinde, toplumda, bazı hallerde kadının dövülmesinin normal ve hatta gerekli olduğu şeklindeki anlayışları benimseyen kimselerin, aile içinde kadının, makul görülebilecek gerekçelerle dövülmesini normal olarak görmelerinin kendisi de normal olarak değerlendirilebilir. Bazı uç durumlarda ise, örneğin kocasının, kendisine yönelik kronik ilgisizliğinden, şiddete maruz kalma vesilesi ile bile olsa kocasının ilgisine mazhar olma isteği, ya da koca dayağını, kocasının kendisini sahiplenmesi olarak gören kimselerde,⁶⁷ kadının dövülmesinin olağan karşılanması tabiidir.

⁶⁶ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, 174.

⁶⁷ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi- Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*, 3. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, ts.), 197.

1366 | Abdussamet Kaya. İlahiyat Fakültesi Kadın Öğrencilerinin Din ve Toplumsal ...

Kadın öğrencilerden üçü ise kadının dövülmesi ile ilgili ayetin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bir zihin karışıklığı yaşamaktadırlar. Bu öğrenciler, ayetin zahiri anlamı ile Hz. Peygamber'in uygulamaları ve günümüzde kadının dövülmesi konusundaki empatik tutumları arasında sıkışmışlık hissi yaşamaktadırlar. Bu anlayıştaki kadın öğrencilerden birinin ifadeleri bu sıkışmışlığı yansıtmaktadır;

"İslam kadına-erkeğe eşit değer veriyorsa, kocasına kalk karını döv dememeli. Bir insanı dövmek, bir insanı öldürmek nasıl olur benim aklım almıyor... Böyle diyorum ama işin içine ayetler girince kilitleniyorum, işin içinden çıkamıyorum. Bana bir adamın karısını dövmesi mantıksız geliyor... Bence kadını dövmek günah olmalı. İslam bir canlıya zarar vermeyi yasaklamış, bir karıncayı incitmeyi dahi yasaklamış. Sonra kalkıp kadını döv demesi (!) Belki onun başka sebepleri vardır hani. İleti farklıdır, sebab-i nüzulü farklıdır. Yoksa bu kadar uçuk bir şey değildir yani... Bilmiyorum, ben bu işin içinden çıkamadım. Bunları düşünceğim ama." (K1, Kişisel Görüşme, 22 Mart 2018)

SONUÇ

Dinî toplumsal değişimin bir aktörü olamayan İlahiyat Fakültelerinin, hızla modernleşen toplumun değişim rüzgârından uzak kalması düşünülemez. Bir taraftan değişim zamanının hızlı akışı, diğer taraftan İlahiyat Fakültelerinin bir değişim geleneği veya stratejisinin olmayışı, İlahiyat Fakültelerinin, birçok bağlamda toplumsal değişimin nesnesi haline gelmelerini netice vermiştir. Bu durum kendi değişim geleneğini oluşturamayan İlahiyat Fakültelerinin din anlayışını, geleneksel ve modern anlayışlar arasında melez, parçalı, politik konjonktürün etkisine oldukça açık ve haliyle kararsız bir hale getirmiştir. Bu bağlamda İlahiyat Fakültelerinde toplumsal cinsiyet anlayışı, tamamında aynı düzeyde olmamakla birlikte genelde, geleneksel anlayışların modernite lehine yumuşatılmış bir formu şeklinde olduğu söylenebilir.

Dicle üniversitesi İlahiyat Fakültesinin öğrencileri çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyümüş ve genel olarak alt-orta denilebilecek toplumsal kesime mensup kimselerden oluşmaktadır. Kadının toplumsal statüsünün oldukça düşük olduğu, kız çocuklarının erkeklere oranla değersiz kabul edildiği, kadının her açıdan erkeğe bağlı ve bağımlı olmasının çeşitli normlarla temin edildiği bir toplumsal yapıdan gelen kadın öğrencilerin çoğunda, İlahiyat Fakültesi öğrenimi sürecinde, kadının toplumsal konumu konusunda bir farkındalık oluşmaktadır. İlahiyat fakültesi öğrenimi ile kadın öğrenciler, kadının öğrenim hakkından, miras hakkına (Doğu ve Güneydoğu'da kadına çoğunlukla mirastan pay verilmemektedir), gönülsüz evliliklerden, aile içi şiddete kadar birçok konuda, dinin içine sızmış kültürel etkileri fark etmekte ve aslında birçok konuda, kadının ötekileştirilmiş konumundan dinin değil, dinselleştirilmiş geleneklerin sorumlu olduğunun farkına varmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleyen ataerkil geleneksel normların daha yumuşak olduğu ailelere mensup kadın öğrenciler ya da ailelerinin dayatmaları ile İlahiyat Fakültesine gelmiş olanlar veya cinsiyetçi anlayış ve uygulamaların daha gevşek olduğu düz liselerden mezun olan kadın öğrencilerde, İlahiyat Fakültesinin öğrenim ortamı (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde erkek ve kadın öğrenciler cinsiyetlere göre ayrılmış sınıflarda öğrenim görmektedirler) gerekse bazı hocaların cinsiyetçi tutum ve davranışları ya da Diyarbakır'da yaygın olan ve son dönemlerde İlahiyat Fakültesinde daha görünür hale gelen ve örgütlü hareket etmekten ötürü bazı konularda diğer öğrenciler üzerinde mahalle baskısı kurabilen bir cemaatin ve bazı konularda onlara destek konusunda uzlaşan Selefi veya tasavvufi gruplara mensup öğrencilerin kamusal alanda kendileri gibi davranmayan öğrencilerin alanını daraltmaları gibi nedenlerden dolayı toplumsal cinsiyet konusunda reaksiyoner bir anlayış söz konusu olmaktadır.

İlahiyat Fakültesi kadın öğrencilerinin toplumsal cinsiyet anlayışlarını belirleyen iki temel faktörden söz edilebilir. Bunlar kabaca; dinin temel kaynakları ve bunların mezhep olarak ortaya çıkmış yorumlanma biçimleri ile öğrencilerin sosyo-kültürel habitatları ve onların

bireysel yaşamışlıkları olarak kategorize edilebilir. Toplumsal cinsiyet konusunda, dinin temel kaynaklarında yer alan ayet ve hadisler ve daha da önemlisi bu ayet ve hadislerin tarihsel süreçte ataerkil anlayışlar ekseninde ortaya çıkmış ve sonradan bu konuda değişmez birer norm olarak kabul edilen yorumlar ile modernitenin, bir kısmı, kadın öğrenciler tarafından içselleştirilmiş ve artık vazgeçilmez kabul edilen değer ve normları arasında bir gerilim söz konusudur. Diğerlerinde olduğu gibi Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde de henüz bu gerilimi aşmaya imkân verecek bir öğrenim sistemi ve düşünsel birikimden söz etmek mümkün değildir. Bu durum özellikle kadın öğrencilerin zihin ve gönüllerinde ya da dini idealler ile pratik gerçekler arasında bir çatallanmaya neden olmakta, öğrenciler birçok konuda nass ile olgu arasında bir sıkışmışlık, kararsızlık ve dolayısıyla bir çelişki girdabına kapılmaktadırlar. Söz konusu zihinsel konumlanma ve bilişsel kararsızlık durumunu az veya çok her türden dini gruba mensup kadın öğrenci üzerinden gözlemek de mümkündür. Bu durumun önemli bir sonucu da, toplumsal cinsiyet bağlamında, dini olana alternatif olarak ortaya çıkmış ve artık yerleşik birer değer haline gelmiş ve modern hayatta yaygın pratikleri bulunan birçok konuda kadın öğrencilerin, kendilerine rehberlik edecek güncellenmiş dini normlardan yoksun kalmaları, onları modern seküler eğilimlere sevk etmekte bu da beraberinde bir içeriden sekülerleşmeyi getirmektedir. Kadın öğrencilerin toplumsal cinsiyet ve din konusunda çoğunlukla, söylemde geleneksel ama eylemde modern olmaları bahsedilen durumu test edilebilir kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz Bayındır. *Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*. 3. Baskı. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2010.
- Abdurrahman Ateş. *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Ali İhsan Yitik. "Dini Söylemin Aktüel Durumu Üzerine Bazı Düşünceler". *Din-Kültür ve Çağdaşlık*. 203-211. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ali Merad. *Çağdaş İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları, ts.
- Ali Osman Ateş. *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Aliya İzzetbegoviç. *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*. 3. Baskı. İstanbul: Fide Yayınları, 2010.
- Annemarie Schimmel. *Ruhum Kadındır*. 3. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Anthony Giddens. *Sosyoloji*. 1. Baskı. Ankara: Ayrıç Yayınevi, 2000.
- Anton C. Zijderveld. *Klişelerin Diktatörlüğü*. İstanbul: Açılım Kitap, 2010.
- Anton C. Zijderveld. *Sahnelik Toplum*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Cihan Tuğal. *Pasif Devrim - İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. 3. Baskı. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- E. C. Cuff, W. W. Sharrock, D.W. Francis. *Sosyolojide Perspektifler*. 2. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Enis Ahmed. *Kadın ve Sosyal Adâlet*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- Esra Aslan. "Din ve Şiddet Ekseninde Kadın Cinayetleri". *Günümüz İslam Toplumlari ve Problemleri Sempozyumu*. 35-60. İstanbul: Akademi Titez Yayınları, 2015.
- Fatima Mernissi. *Kadınların İsyanı ve İslâmî Hafıza*. 2. Baskı. Ankara: Epos Yayınları, 2004.
- Fatmagül Berktaş. *Tektanlı Dinler Karşısında Kadın*. 3. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- H. Yunus Apaydın. "İçtihad". *DİA*. 21: 432-445. Ankara: T.D.V. Yayınları, 2000.
- Hamza Aktan. "Çağdaşlaşma Sürecinde İslam Hukuku". *İslam ve Modernleşme*. 167-180. İstanbul: İSAM Yayınları, 1997.
- Hayreddin Karaman. "Fıkıhta Gelenek ve Yenileşme". *İslam, Gelenek ve Yenileşme*. 29-44. İstanbul: İSAM Yayınları, 1996.
- Hayreddin Karaman. *İslam'da Kadın ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.
- Hayreddin Karaman. *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*. 3 Cilt. İstanbul: Nesil Yayınları, 1992.

1368 | Abdussamet Kaya. İlahiyat Fakültesi Kadın Öğrencilerinin Din ve Toplumsal ...

- Hayreddin Karaman. "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi". *İslami Araştırmalar* 5/4 (1991): 284-291.
- Henri Mendras. *Sosyolojinin İlkeleri*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Henrica Jansen ve diğ. *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*. Ankara, 2009.
- Hidayet Şefkatlı Tuksal. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Kitabiyat, 2000.
- Hüseyin Atay. "Soruşturma". *İslamiyat* 1/4 (1998): 149-162.
- Hüseyin Hatemi. *Kadının Çıkış Yolu- İlahi Hikmet'de Kadın*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- İbn-i Rüşd. *Felsefe Din İlişkileri-Faslul-Makâl el-Keşf'an Minhaci'l Edille*. 4. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.
- İbrahim Sarımsı. *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*. 2. Baskı. İstanbul: Düşün Yayınları, 2011.
- Inger Furseth, Pal Repstad. *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Birleşit Yayınevi, 2011.
- Jean-Paul Charney. *İslam Kültürü ve Toplumsal Ekonomik Değişim*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Kemal Sayar. *Yavaşla*. 9. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Ken Browne. *Sosyolojiye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- M. Akif Aydın. "Türkiye'nin Hukuki Modernleşmesi". *Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye*. 337-349. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- M. Hayri Kırbaoğlu. "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler". *İslami Araştırmalar* 5/4 (1991): 271-283.
- M. Sait Şimşek. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Esra Yayınları, 1995.
- Martin Slattery. *Sosyolojide Temel Fikirler*. 7. Baskı. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015.
- Mehmet Âkif Aydın. "İmâmet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22: 203-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mehmet Alagaş. *Kadının Onuru*. 4. Baskı. İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 1995.
- Mehmet Azimli. "Kadınların Yöneticiliği Konusundaki Rivayete Tarihsel Bağlamda Bir Yaklaşım". *İslami Araştırmalar* 15/3 (2002): 417-422.
- Mehmet Azimli. *Siyeri Farklı Okumak*. 2 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Mehmet Çelen. "İslam Düşüncesinde İctihadın Şahsiyeti". *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu*. 177-185. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Mehmet Erdoğan. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000.
- Mehmet Erdoğan. "Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku". *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*. 41-60. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Mehmet Okuyan. "Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23 (2007): 93-124.
- Mehmet Şener. "İslam Hukuku Bağlamında Çağdaş Problemlere Çözüm Arayışları". *Din-Kültür ve Çağdaşlık*. 91-104. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Melahat Aktaş. *İslam Toplumunda ve Çağımızda Kadın*. 5. Baskı. Ölçü Yayınları, 1984.
- Muhammed İkbâl. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. 2. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Muhammed Kutub. *İslam'da Ferd ve Cemiyeti*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1985.
- Muhammed Müctehid Şebusteri. *Resmi Dini Söylemin Eleştirisi*. İstanbul: Mana Yayınları, ts.
- Musa Carullah. *Hatun*. 3. Baskı. Ankara: Kitabiyat, 2001.
- Mustafa Aydın. "Toplumsal Değişme ve İslam". *Gelenek ve Modernlik Arasında İslamcılık*. 13-21. İstanbul: Umran Yayınları, 2013.
- Mustafa Baktır. "İslam'da Kadının Çalışma Şartları". *Sosyal Hayatta Kadın*. 3. Baskı. 120-148. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- Mustafa Öztürk. *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- N. M. Shaikh / M.A.L.L.B. *İslam Toplumunda Kadın*. İstanbul: Fikir Yayınları, 1983.
- Nejla Akkaya. "İslam Hukukunda Kadının Siyasi Hakları". *İslami Araştırmalar* 5/4 (1991): 236-250.
- Neval El Saadavi. *Havva'nın Örtülü Yüzü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1991.

- Nevzat Tarhan. *Toplum Psikolojisi- Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*. 3. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, ts.
- Ömer Çelik. "Toplumsal Projelerde İki Siyaset Sorunu". *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu*. 39-48. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Rıza Savaş. *Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın*. 3. Baskı. İstanbul: Ravza Yayınevi, ts.
- Riaz Hassan. *Müslüman Zihinler*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010.
- Ruth A. Wallace, Alison Wolf. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. 4. Baskı. Ankara: Doğubatu Yayınları, 2012.
- Seyyid Halil Halîliyân. *Kur'an'da Kadının Görüntüsü*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Seyyid Hüseyin Nasr. *Modern Dünyada Geleneksel İslam*. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Seyyid Kutub. *Fı Zilâli'l-Kur'an*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1991.
- Seyyid Muhammed Reşit Rıza. *İslam'da Kadının Hukuku*. Malatya: Nida Yayınları, 2008.
- Sian Hawthorne. "Din ve Toplumsal Cinsiyet". *Din Sosyolojisi-Kuram ve Yöntem*. 223-249. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- Süleyman Uludağ. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. 8. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Süleyman Uludağ. *Sufi Gözüyle Kadın*. 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Talip Özdeş. "İslam Açısından Kadının Konumu ve Kadına Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi". *Eskiyeni*. 12 (2009): 68-76.
- Ted Benton, Ian Craib. *Sosyal Bilim Felsefesi*. 3. Baskı. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015.
- Zygmunt Bauman. *Sosyolojik Düşünmek*. 11. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.